

TÁRSADALOMRAJZ.

A makói tanyarendszer. (II.)

A tanyarendszer kifejlődése. A családi szervezet abban az időben, amelyre a tanyarendszer kialakulása esik, meglepő hasonlatosságot mutat a római familia szervezetével. A fiak nem szabadultak az apai hatalom alól nősülésükkel sem. A lányok ugyan kikerültek férjhezmenetükkel az apjuk családfőisége alól, de ipjuké alá kerültek. Természetesen a házasság választása itt is ép oly szigorúan hozzá volt kötve a családfő beleegyezéséhez, mint a római familiában. A fiak feleségestől mindaddig a gazda családfőisége alatt maradtak, míg az öreg minden fiát ki nem házassította, illetve minden lányát férjhez nem adta és nyugalomba nem vonult. Ekkor gondviselőt választott a családok közül, legtöbbször a legkisebb fiút, vagy a legkisebb lányt, aki vele maradt a házban. A többit pedig szárnyukra eresztette, rájuk osztván a vagyont.

A vagyon elosztása, tehát az öröklés a következőképen történt. A gazda okvetlenül végrendeletet csinált, sőt mivel a fiúk már az öreg életében önjogúak lettek, apjuk még életében szétosztotta a vagyont. A végrendelet csak a tulajdonjogot ruházta át. Az öröklés legszembetűnőbb vonása: a lányok nem vesznek részt benne. Pénzzel, vagy néhány száz négyzetöl szőlőfölddel elégítették ki őket, de legtöbbször csak egy borjút adtak. A föld a fiúk közt került felosztásra. Minden fiú tanyával kapta a kijáró földrészt. Ha pl csak egy tanya volt, de fiú három, akkor építettek egy-egy tanyát az illető földrésze, kivéven a gondviselőt, aki a házat kapta és tanya nélkül a földet: „kopasz földet“. Ilyen szétosztás mellett az emancipált fiúk konvenciót adtak az öreg ellátására. Történt azonban más fajta elosztás is. A vagyont egygyel több részre osztották, mint ahány fiú volt, és e részek közül a fiúkat is és az öreget is egy rész illette. Az öreget azért, hogy része azé legyen, aki gondviselője lesz. Ilyen esetben elmaradt a konvenció, sőt a ház is osztályra ment és az öreg gazda halála után vagy eladták és az árán osztozkodtak, vagy egy megváltotta a többi részét. Történt olyan eset is, bár ritkán, hogy a gazda a föld és tanya mellé házat is adott fiainak.

A vázolt családi és örökösödési rend határozta meg a tanyarendszer kialakulását. Az előbbieken a tanyatelepülés első fázisát, magát az első tanyák keletkezését vizsgáltuk; a családi szervezet és örökösödési rend szemügyrevétele után tovább kísérhetjük az egész tanyarendszer kialakulását.

A keletkezés idejében ez volt a helyzet: a gazda a házban, fiúk, cselédek kinn a tanyán. A fiúk nősülésével nem történt változás, legfeljebb annyi, hogy nem tartottak tovább tanyást, hanem az új asszony is kiment a tanyára. Ha két-három-négy feleséges fiú nem fért egy tanyán, építettek második, harmadik tanyát. De nem volt ritka eset, hogy három böcső is volt egy tanyán. Amellett azonban, hogy a fiatalok voltak kinn, az öreg gazda irányította a munkát, egyáltalán ő volt a gazda. Ilyen körülmények között az apai hatalom alatt álló nős fiú helyzete a termelési és fogyasztási üzem elkülönözése szempontjából a következő volt: a tanyán úgy szerepelt, mint segítő, a termelési üzem tehát, amelyből keresete eredt, a tanya volt. Kinn is lakott feleségestől. Azt azonban, hogy mindenestől kinn lett volna, korántsem mondhatnók. A feleség menyasszonyi bútorra, ünneplő ruhájuk stb. otthon volt a házban. Azt mondhatjuk tehát, hogy bár kint lakott a fiatal gazda a tanyán; háztartása — részlegesen, ugyanúgy mondhatnók, jelképesen otthon maradt a házban. Egyébként is azonban az lévén a helyzet, hogy az öreg gazda apai hatalma alatt a háztartás és a termelési üzem egymástól elkülönözve egységes maradt, lényeges változás nem állott be a fiak megnősülésével. Egy vonatkozásban azonban úgy szerepelt a fiak megnősülése, mint a tanyák szaporodásának, illetve keletkezésének oka. Ott ugyanis, ahol nem volt annyi föld, hogy tanyást fogadjanak az építendő tanyába, fiú pedig nem volt, csak egy, csak a fiú megnősülésével lett, aki kimenjen a tanyára, tehát csak akkor lett meg a tanyaépítésnek a lehetősége.

Igy állván a helyzet, az öreg gazda nyugalombavonulása, illetve halála számos nevezetes következéssel járt a tanyarendszer kialakulására nézve. De facto nem sokat változott a helyzet. Akik a tanyán voltak, a fiatalok, azok továbbra is ottmaradtak. Azonban elvi szempontból lényeges változás állott be: először is önjogú gazdákká lettek; esetleg, sőt igen gyakran, abban a tanyában maradtak, amelyben eddig is voltak, de most, mint önálló gazdák. Sok esetben ez az önállóvá levés azzal a külső cselekménnyel járt, hogy akik eddig egy tanyában laktak ketten-hárman, most külön-külön saját tanyájukba költöz-

tek. A közös termelési üzem tehát annyi felé oszlott, ahány fiú volt. A termelési és fogyasztási üzem szétválásával a háztartásban is lényeges változás állott be. Nevezetesen a ház: ami eddig közös volt, az, ha a gondviselőé lett, egynek a háztartásává lett. Ez azonban csak jog szerint történt így: mikor a gondviselő megkapta és megtartotta a házat, itt, mint testvérnél, csak úgy szállásuk volt a tanyaiaknak, mint apjuk életében és maradhatott részleges háztartásuk továbbra is a régi helyén. Idejártak be a tanyáról igen sűrűn, itt töltötték rendszeren az ünnepet, itt tartották a keresztlőt (szülni hazajött az asszony), innen temették gyermekeiket stb. Abban az esetben, ha a testvérek közösen örökölték a házat, rendszeren eladták, de megtörtént, hogy közösen megtartották és mindnyájan idejártak haza a tanyáról. Ha azonban eladták a házat és az árán osztozkodtak, a közös jelképes háztartás megszűnt. Ilyformán a tanyán lakókra nézve az lett a helyzet, hogy háztartásuknak, mely eddig is csak részlegesen volt a városban, nem lett helye: nem volt házuk.

Az itt előadottak a tanyatelepülés egy második fázisára vonatkoznak és itt most nevezetesen eltolódást észlelhetünk a kiindulástól. A tanyaépítés úgy indult, mint lehető teljes differenciálódás: gazda otthon, fiúk, béresek kinnt a tanyán. Azonban átmenve a következő fázisra, a következő nemzedékre, egészen más képet mutat a dolog. A fiúk már a tanyán nőttek fel, nősülésük után is a tanyán laktak, önállóságra jutván, apjuktól is tanyát kaptak, tehát továbbra is kinnt kellett lakniok. A tanyát építő gazdát a termelési kényszerűség indította arra, hogy tanyát építsen, maga nem is ment ki lakni; fiát ellenben családi és vagyoni okok kényszerítették a tanyán való kinnlakásra. Természetesen az, ami az apára nézve, mint mezőgazdasági kényszerűség fennállott, az a fiúnál is meg van, most már, mivel úgysis kinn lakott, mint termelési előny. Innen van az, hogy akik házat és földet kaptak tanya nélkül, eladták a házat és tanyát építettek a földjükre.

Ami itt egyik nemzedékről a másikra történt, az törésszerű átmenet volt. Csakugyan voltak olyan gazdák, akik önálló gazdává lévén, nem maradtak kinn a tanyán, hanem tanyást fogadtak, maguk pedig házat vettek, vagy a feleségük révén kaptak és a városban laktak. Ez azonban kezdetben is ritka eset volt, később pedig teljesen megszűnt. Lényeg az, hogy a tanyatelepülés második fázisában nemcsak vagyoni és családi alárendeltségben, — cselédek és gyermekek — hanem ön-

álló gazdák is laktak a tanyán. Arról azonban szó sem volt, hogy végkép és mindenestül kiinn laktak volna. Először is a háztartás csak annyiban volt kinnt, amennyiben a mindennapi megéléshez elengedhetetlen volt. Példásan mutatja ezt az a körülmény, hogy minden tanyában csak egy szoba volt. „Nagy ház“, „tisztá ház“, ami minden gazda házában meg volt és meg van, nem volt tanyán és ezek, ha tanyán lakott is a gazda, a városban voltak testvérnél, sógornál. Ezért nevezem ezeket a városban való bútor- és ruhadarabokat jelképes háztartásnak. Mintegy horgonya volt ez a tanyai embernek, annak jeléül, hogy nem végérvényesen lakik a tanyán. Valóban mire felnőttek és a gazda kezdett öregedni, okvetlenül házat vett a városban és hazament lakni. Olyan eset is volt, hogy földet adtak el és annak árán vettek házat. Itt jelenik meg a családi differenciálódás, azonban kifejlett alakjában később találjuk és vehetjük vizsgálat alá.

A tanyarendszer kialakulásának vázolt folyamatát időbe helyezve, ezt a képet nyerjük. Az első tanyák keletkezése körülbelül a 18. század második felében történik. Magának a rendszernek a kialakulása a 19. század első felében. A 19. század közepéről már írárok nyújtanak képet a tanyák állapotáról. 1861-ben⁶ 1039 tanyatelek volt, e telkeknek felén volt tanya, tehát mintegy 500. Ezek közül 125 volt olyan, amelynek lakója nem bírt saját házzal a városban, hanem rokonához járt, tehát ennyi volt a családi differenciálódás esete. A többi tanyához ház tartozott, vagy fordítva, a többi tanya házhoz tartozott. A házak száma ugyanebben az időben 3446. Farmszerű, tehát a várostól független, differenciálatlan termelési, fogyasztási üzem, nem volt egy sem.

Jogi és gazdasági természetű változások hatása a tanyarendszerre. A 19. század második felének elején olyan változások történtek, melyek jelentős hatással jártak a tanyarendszer további fejlődésére. Ezek a legelők felosztása, az örökösödési rend és családi szervezet megváltozása. (A jobbágyság megszűnésének itt jelentős szerepe nincs.)

1. Mint már említettem, azok a szántóföldek, melyre a tanyák épültek: a Tanyaföldek 10—25 kilométerre feküdtek a várostól. E sávon belül és kívül legelők terültek el. A tanyaföldeken belül, mintegy öt kilométer körzetben már régen, ta-

⁶ Volt úrbéri birtokosok telekkönyve sorozat szerint 1861. Makó város mérnöki hivatala.

lán a tanyaföldek kiosztásával együtt de mindenesetre hamarosan utána és kétségtelenül 1805 előtt⁷ úgynevezett Ugarföldeket osztottak ki. Minden sessió (46 kh) tanyaföld után 8 kh-t. Ez ugarföldek jog szerint hozzá tartoztak a tanyaföldekhez és azoktól nem lehetett elválasztani jó ideig. A felszabadulás 1865-ben történt, ettől az időtől fogva lehetett külön eladni, venni, örökölni. Ugyancsak e tájon 1861—62-ben történt a külső és belső legelők felosztása. A belső legelőktől minden ház és tanya után adtak 1 és $\frac{1}{2}$ kh-t. Ezt járandóságnak nevezték és ezután a volt belső legelőket ma Járandónak hívják. A külső legelők-ből — ma is Pusztának hívják — minden sessió tanyaföld után 12 kis hold volt a járandóság.

2. E földosztásokkal egyidőbe esik az öröklési rend megváltozása is. 1865-től fogva a lányok is részt vettek az öröklésben, legalább is a köteles rész erejéig. A hagyományokhoz való ragaszkodásképen azt a különbséget még jó ideig megtartották a fiúk javára, amit a lányok köteles rész joga megengedett.

3. A tanyarendszer fejlődésére nézve azonban legnagyobb jelentőségű volt a családi szervezet bomlása, illetőleg átalakulása. Az átalakulás már a század közepén megindult és hamarosan teljesen végbement. A 70-es években már alig volt „familiaris“ család.

Még kell jegyeznünk, hogy alapokig ható változást egyik sem jelentett. Inkább úgy szerepelnek, mint amelyek elhárítják az akadályokat a tanyarendszer már megindult kifejlődése útjából. Eme okok hatásai rendre a következők voltak:

1. Az ugarföldek felszabadulása és a legelők felosztása mindenekelőtt a tanyák szaporodását idézte elő. Az Ugar és Pusztta földjeire a már megrajzolt folyamatnak megfelelően „emancipált“ fiaiknak építettek tanyát a tanyásgazdák. De emellett a Járandóban is egy új tanyatelepülési folyamat indult meg. E földeket házas zselléreknek is adták; egy házhoz 1 és $\frac{1}{2}$ holdat. Maga az a körülmény, hogy zsellér kapott földet, elősegítette gyarapodásukat — (ne feledjük el, hogy e földek a legjobb hagymatermők és a hagymatermesztés ép ez időben lendült fel) — de ezen kívül a föld apróbb részekre osztása lehetővé tette igyekvő zselléreknek a földszerzést és vele a fokozatos gyarapodást. Hagymatermesztésből és kofálkodásból gyarapodó zsellérek mind nagyobb és nagyobb darab földet szereztek és hamarosan tanyát építettek reá. Ide ép úgy, mint a

⁷ Mappa Pascuum Internorum... 1805. Makó város mérnöki hivatala.

tanyaföldeknél láttuk, kiküldték fiaikat, akik közül egy, esetleg kettő kiházásítása után is kinn lakott. Nem arról van itt szó, hogy kisebb darab földre is építettek tanyát, mert hagymatermesztésből itt is meg lehet élni: egyetlenegy „céhbeli“ hagamás sem lakott kinn és nem lakik kinn a tanyán.

2. Az öröklési rend változása szintén a földek nagyobb osztódását, de egyben más csoportosulását vonta maga után. Ilyen újabb csoportosulás folytán előállott olyan eset is, hogy a feleség gondviselő lévén az apjánál, házat kapott, viszont férje tanyát örökölt, így házuk is, tanyájuk is lett egyszerre. Ilyen azonban nem sok volt.

3. A tanyarendszer kifejlődésére legnagyobb hatása volt a családi szervezet átalakulásának; amíg korábban a vagyon szétosztása az öreggazda nyugalombavonulásával történt, az most a kiházásítással megesett, sőt tulajdonképpen csak ettől fogva beszélhetünk kiházásításról. Ez a körülmény azzal a nevezetes következménnyel járt, hogy a kiházásított fiúk nem maradtak egy tanyában testvéreikkel és apjukkal, hanem építeniök, vagy bérelniök kellett másikat. Ez nyilvánvalóan ugyanazaz eset, ami régebben az öreggazda nyugalombavonulásával történt; mégis elvi szempontból azzal a lényeges változással jár a fiúknak korábbi önállósodása, hogy több lett a házatlan tanya. Ugyanis míg eddig a tanyánlakó fiú csak kisegítő volt a közös, illetve az apa termelési üzemében és ezért háztartása közös háztartás volt, most termelési üzeme önálló lett és háztartása is kiszakadt a közösből. Azonban itt is előállott az a helyzet, hogy t. i. a fiú jelképes háztartása maradt tovább is az apjánál és idejárt haza a tanyáról.

Az említett okok hatásaképpen tehát nem állott be lényeges változás a tanyarendszer fejlődésében, annyi azonban történt, hogy ami kialakulóban volt, az teljesen kialakult. Nevezetesen a fogyasztási és termelési üzem elkülönözése jutott egy biztosabb állomáshoz. A familiaris szervezet idejében a differenciálódást egy egyén oldotta meg. Az a körülmény azonban, hogy a fiúk nősülésük után is a családban maradtak és tovább is gyermekeknek tekintettek: egy elintézetlen vagy csak részben elintézett kérdést jelentett. A 19. század második felében történt fejlődés folyamán ez a kérdés is elintéződött olyanformán, hogy a családonként való differenciálódás szilárdabb alakot öltött: fiatal korában kinn lakik a gazda is a tanyán, mindaddig, míg családjai fel nem nőnek, ekkor házat vesz, továbbra is kinnmarad ugyan a tanyán, de ő maga, felesége,

eladó lánya és legényfiai sűrűbben hazájárnak. Mindaddig tart ez így, míg lányait férjhez nem adta és fiait meg nem nősíti. Ekkor a földet, tanyát a gyermekeire bízva, maga hazajön lakni, nyugalomba vonul. Rendszeresen 50—60 éves ekkor.

Látnivaló, hogy a különböző állapotok, melyekben a ház és a tanya viszonya különböző (majdnem teljes kinnlakás; városban is, tanyán is; csak a városban) egy folyamatnak különböző állomásai. Ezeken az állomásokon rendes körülmények között végigmegy minden tanyásgazda, különös mellékkörülmények csak alakítják a folyamatot: pl. ahol sok a gyermek, sokáig kinn lakik a gazda a tanyán, ahol nincs gyermek, ott csak fiatalkorában. Van aztán eset arra is, hogy a rendes folyamat nem megy végbe, különböző okok miatt megakad. Leggyakoribb ok, hogy nagyon kevés a föld és nem képes házat venni az illető: ez az oka annak, hogy farmszerű tanyák keletkeznek, amelyeknek megszűnt a várossal minden egyéni kapcsolata. Viszont arra is van példa, hogy az anyagi tehetőség meg volna ahhoz, hogy házat vegyen, azonban egyéni vonzalma oly erős a tanyai élet iránt, hogy holtig kinn marad. Kívül esnek a tipikus folyamaton a nagyobb birtokú gazdák, ezek hasonlóan a tanyátépítő nemzedékhez, cselédet, tanyást tartanak, maguk pedig csak ki-ki járnak a városból, ha valamelyik egész fiatal korában kinn is lakik, nősülésével végkép a városba költözik. Ez az eset az, amelyet egyéni differenciálódásnak neveztem, ugyanis egy egyénre vonatkozóan csak termelési üzem a tanya és csak háztartás a ház, szemben az előbbivel, a családi differenciálódás esetével.

Meg kell itt még emlékeznünk a bérbeadott tanyákról és azokról, akik bérbeadják. Hogy kik veszik bérbe, azt láttuk: kiházasított fiúk. Bérbeadják tanyájukat mindenekelőtt olyan nyugalombavonult gazdák, akiknek sok földjük van, családjaiknak már adtak egy-egy darabot, de nem akarván őket konvencióval terhelni, megtartottak maguknak egy részt, hogy annak jövedelméből éljenek. Bérbeadják továbbá olyanok, akiknek szintén sok földjük van és nem gazdálkodnak, vagy azért, mert valami szövetkezeti, egyesületi hivatalt vállaltak, vagy azért, mert a földjáradékból is megélnék. Hasonló az eset a családtagoknál s végül haszonbérbe adják tanyájukat olyanok, akik maguk nem földművelők, hanem vagy tőkebefektetésként vetnek földet, vagy pedig örökölték.

A tanyatelepülés mai állapota és fejlődési iránya. Makó

határában 1989 tanya van.⁸ A határ kiterjedése 46709 kh., ebből szántó 36462 hold. A lakosok száma 37147, ebből külterületi 7124 (1920). Legsűrűbben vannak a tanyák a tanyaföldön, ezután jön Pusztá, Ugar, Járandó. A minőségi megoszlás pontos számszerű bemutatása lehetetlen. Csak gondos és körültekintő becsléssel nyújthatunk képet a helyzetről: a típus, az esetek túlnyomó többsége a családi differenciálódás (1400—1500). Nagyön kis rész az egyéni differenciálódású, a többi farmszerű tanya. (400—500.)⁹

Ami a kifejlődési irányt illeti, arra nézve mindenekelőtt a parasztság urbanizálódását kell tekintetbe venni. A tanyánvaló kinlakás mindig kényszerűségből történt, ma csak súlyosabban érződik a kényszer, aminek két irányú hatása van: aki csak teheti, a városban lakik — szaporodnak az egyéni differenciálódás esetei, — aki pedig nem teheti, az a várost igyekszik kivinni: a háztartást is teljesen kinn rendezi be; szaporodnak a farmrendszerű tanyák. Mihelyt mód nyílik rá, ezek is azon-

⁸ Magy. kir. Földművelésügyi Min. Tanyakirendeltségének (Hódmezővásárhely) nyilvántartása.

⁹ E becslésben segítségemre voltak: id. Erdei Ferenc, Bartal János és több makkai gazda. Közvetlen statisztikai felvétel nincs. Az általános népszámláláskor megejtett felvétel csak ennyi: bel- és külterületi lakosság. Ez a két szám pedig a mi szempontunkból nem mond semmit, mégha a legkövetkezetesebb eljárás eredménye is, legfeljebb azt mutatja, hogy évenként tényleg hány ember él községétől elszigetelve. Valójában ezt sem mutatja híven, mert a felvétel folyamán semmi következetesség sincs abban, hogy kit vesznek fel tanyáinak és kit városinak. A közvetett módok sem vezetnek eredményre. Felhasználhatók lennének a telekkönyvek, de csak a térképpel egybevetve: innen megállapítható lenne, hogy hány tanyatulajdonosnak van háza, illetve hány tanya tartozik a házhoz. Ez a szám más lenne természetesen, ha csak az aktív földművelőket vennénk fel; ezek között sokkal kevesebb az olyan, akinek háza és tanyája van egyszerre. Ilyen kimutatás nagyon szépen példázná, mennyire tartozik össze a ház és tanya, de mégsem használható, mert sok olyan gazda van, aki a földjét átíratja a fiaira, de a házat még nem. És egyáltalán a házasfelek külön-külön tulajdona (egyiké a ház, másiké a tanya) illuzóriussá tenné az eredményt.

Közvetlen statisztikai felvétel megejtésének is nehézségei vannak már elméleti — szempontból is, nem beszélve a végrehajtásról. Nevezetesen a felvételi ismerv tisztázása egy cseppet sem könnyű: hogy a tanya tulajdonosa vagy birtokosa legyen-e. Ha a tulajdonos, akkor részint felvételnek a városban lakó nyugalomba vonult gazdák, részint nem, aszerint, hogy átíratják-e már gyermekeikre a földet. Ha a birtokos, akkor mindenképp kimaradnak a városban lakó nyugalomba vonult gazdák. Eltekintve attól, hogy a birtokos megállapítása, részes konvenciók művelésnél nem is könnyű. Legcélravezetőbb megoldás: felvételi egység a tanya és ismerv a tanya lakója. Erre a tanyalakóra vetítve az egész komplexumot, ilyen szempontok merülnek fel: a tanyalakó milyen jogon bírja a tanyát, (tulajdonos, bérlő, tanyás stb.), ha a tulajdonos, van-e háza, mennyi időt tölt el benne és mit tart otthon? Ha nem tulajdonos, kié a tanya stb.

nal beköltöznek a városba. Ez a folyamat nem most kezdődik, csak most is tart és eztán is tart még; tanyai iskolák, körök, központok egyrészt elősegítik, másrészt ennek okozatai. A tanyaközpontok jelentősége (van két-három egész kicsiny) nagyon alárendelt, az egész határ annyira hozzátartozik lakóival együtt a városhoz, annyira sűrű a közlekedés, hogy előreláthatóan nem is jutnak jelentőséghez sohasem. A várostól 25—28 kilométerre fekvő részeken is, amely pedig két-három kilométerre esik egyes falvaktól, úgy beszélnek a városról, mint „otthonról“ és sűrűbben járnak Makóra, mint Királyhegyesre, Pitvarosra, Csanádalbertire, vagy Kopáncsra, bár 5—10 annyi az odajutás, a hazamenetel útja és ideje.

A tanya konkrét tényeinek összehasonlítása, tehát absztrakt összefüggések keresése és a tények egymásrakövetkezésében megállapítható okozatosság, tehát az érvényesülő törvényszerűség kutatása sokkal kecsesetebb, mint bármely más szempontú vizsgálódás. Azonban anyag híján (történeti és leíró munka) erről le kell mondanunk. Bár felhasználhatók lennének a különböző településtani munkák és termelési technikai dolgozatok, azonban így is kevés az anyag ahhoz, hogy általános összefüggéseket keressünk.

(Folytatjuk.)

Erdei Ferenc.

TÁRSADALMI ÉLETTAN.

A constitutióról.

Az élettan rendkívül sokfelé ágazódó tudományának egyik igen érdekes és az utolsó évtizedekben, de különösen az utolsó években mindinkább erősödő ága a constitutio tana. A constitutio kifejezést a legrégibb idők biológusai és orvosai is ismerték, de azok a képzetek, amelyeket ma fűzünk a constitutio kifejezéséhez, csak a legújabb időben alakultak ki. Ma emberi constitutio alatt az egyes emberek azon lelki (psychés) és testi (szomatikus) tulajdonságainak összességét értjük, amelyek már a születés pillanatában, sőt egyes tudósok szerint nagyrészt már a fogamzás pillanatában determináltak és így véglegeseknek, az élet folyamán megváltoztathatatlanoknak tekinthetők. Ezek szerint az egyes emberek constitutioja nem változhat meg. Az ember testi és lelki tulajdonságai azonban kétségtelenül állandóan változnak. Ez a változás nagyrészt a külső körülmé-